

ПОЛЬСЬКЕ СТУДЕНТСТВО В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.

Таїсія ГЛАДЧЕНКО (Черкаси)

Робота присвячена участі польського студентства в суспільно-політичному та культурному житті Правобережжя в першій половині ХІХ століття.

The work deals with the participating of Polish students in social, political and cultural life on the right side bank of the Dnieper during the first half of the XIX century.

Система освіти на Правобережній Україні пройшла складний і суперечливий шлях розвитку. У перші десятиліття після приєднання регіону до імперії нова влада ще визнавала зверхність польської шляхти на цих землях, а потім розпочала поступовий наступ на права поляків. Посилення російського елемента в житті регіону зумовило появу опозиційно налаштованих сил. Активну участь у польському суспільному русі брала студентська молодь, осередками якої були навчальні заклади.

Діяльність польських студентських угруповань Правобережної України належить до питань мало досліджених в історичній науці. Наявність легальних та нелегальних молодіжних гуртків показує активну роль студентства в громадському житті навчальних закладів, а отже, і в суспільно-політичному житті Правобережжя. Молодь, беручи участь у роботі різних студентських товариств, тим самим готувалася не тільки до професійної діяльності, а й виробляла активну громадянську позицію.

Попри всю значущість заявленої проблеми, вона досі не стала предметом окремого дослідження. У радянській і новітній українській історіографії висвітлювалися лише окремі її аспекти. На сучасному етапі окресленій проблемі значну увагу приділяють Г.Д.Казьмирчук [8], А.А.Кондрацький [9], Л.А.Обушенкова [11], Н.О.Щербак [14], Н.А.Сейко [12], Д.Бовуа [1; 5] та ін. Однак означена проблема, залишається мало вивченою.

Шкільна справа на Правобережжі в першій чверті ХІХ ст. розвивалася як складова загальнодержавної системи освіти відповідно до змін, котрі відбувалися в соціально-економічному та політичному житті країни. Одним з найпоширеніших типів навчальних закладів стала початкова школа.

До 1831 р. спостерігається розширення мережі польських навчальних закладів на Правобережній Україні. Російський імператор Олександр І, вихований іноземцями, оточив себе іменитими та шанованими поляками. Після його вступу на трон за ініціативи А.Є. Чарториського була створена Шкільна комісія, що згодом реорганізувалася в Міністерство освіти. Іноді цю

комісію ще називали неофіційним комітетом. До нього входили сам імператор та його наближені Н.Н. Новосельцев, А.Є. Чарториський, П.О. Строганов. Саме серед учасників комітету виникла думка про створення Міністерства освіти. 12 травня 1802 р. ця назва була затверджена офіційно, а 8 вересня 1802 р. вийшов Маніфест про утворення Міністерства Народної освіти [2, 18]. Організаторами польського шкільництва на новій адміністративно-політичній основі стали А.Є. Чарторийський і Т. Чацький.

4 вересня 1802 р. А. Чарториський подав на засіданні Шкільної комісії свій проект “Про основи народної освіти в Російській імперії” (французькою мовою). У проекті пропонувалася чотириступенева система навчальних закладів: парафіяльні, повітові, губернські школи та університети. З утворенням Міністерства освіти були створені перші законодавчі документи на основі цього проекту: “Статут про навчальні заклади та наукові установи, підпорядковані університетам” та положення “Попередні правила народної освіти”.

Адам Чарториський був призначений попечителем Віленського навчального округу. 1818 року він відвідав південні провінції свого округу, а саме: Володимир, Луцьк, Ворончин, Любар, Волосове, Махнівку, Житомир, Вінницю. Усі науки у відвіданих ним школах, як і раніше, викладалися польською мовою; викладач польської граматики був у списку старших учителів, а російської – у списку вчителів іноземної мови. До поширення польської освіти активно залучався католицький костюл, незважаючи на те, що стараннями Едукаційної комісії освіта набула більш світського характеру. Однак католицьке духовенство зобов’язувалося утримувати школу при кожному костюлі чи монастирі. Крім того, Чарториського було призначено керувати відновленим на підставі статуту 1803 р. Віленським університетом, який став осередком вищої освіти для польського населення підросійських територій. “Віленський університет був не лише вищою школою, як звичайний університет, але й осередком, навколо якого щорічно гуртувалася студентська молодь з усіх польсько-російських територій. Організаційний дух об’єднував найкращих представників молоді з Литви, Жмуді, Білорусі, Волині, Поділля, України [12, 34].

У Віленському науковому окрузі під владою Росії університет здійснював контроль за програмами й рівнем навчання в початкових школах, які надалі залишалися під патронатом церкви. Тому їхні учні здебільшого мешкали при школах, де формувалися товариські зв’язки молоді, поширювалися патріотичні ідеї.

В історичній літературі існують різні оцінки діяльності Едукаційної комісії. Але все ж більшість сходиться на тому, що вона зуміла значно

підняти рівень освіти, збільшити кількість навчальних закладів, особливо це стосується початкових шкіл.

Призначений візитатором шкіл Київської, Волинської, Подільської губерній Т.Чацький реорганізував та відкрив кілька шкіл на території Волині, а саме: в Овручі, Любарі та Житомирі [1, 271]. Загалом на Волині ним було засновано 126 приходських училищ. Т.Чацький запропонував відкрити гімназії у кожному з центрів трьох губерній – Житомирі, Вінниці, Києві. У них планувалося викладання: мови (польської, російської, французької), польської літератури, історії, географії, права, математики, фізики, практичної механіки, історії природи, ботаніки, городництва, рільництва, хімії, хірургії, верхової їзди та конярства. У Вінниці планувалося створити ботанічний сад, центральний для всіх трьох губерній.

Однак, оскільки програма для гімназій, запропонована візитатором, нагадувала за складністю університетський курс, то з часом наміри Т.Чацького щодо польського шкільництва скорегувалися і мали наступну структуру:

1. У м.Кременці, з огляду на пристосованість і придатні засоби навчання в поєзуїтських маєтностях, створити науковий центр краю. Тут засновувалася гімназія університетського рівня, інститут гувернанток, школа народних учителів, механіків і хірургів.

2. В інших великих містах, у т.ч. Житомирі, Новограді-Волинському, Любарі, Овручі, – повітові школи з восьмирічним курсом навчання та програмами, близькими до гімназійних.

3. У невеликих містах та містечках діяли елементарні школи.

Дослідник Д.Бовуа дотримується погляду, що така структура шкільництва була на користь Кременецькому ліцею і суперечила засадам Едукаційної комісії: "Кременець – спочатку як гімназія, а з 1818 р., після смерті Т.Чацького, ліцей – ним і його наступником Ф.Плятером тлумачилася як твердиня полоністики. На жаль, єдина. Чацький концентрує все фінансування в Кременці, за кошт інших шкіл в Україні. Сам факт такої концентрації суперечить віленським засадам, які продовжили думку Едукаційної комісії про широку освіту. Ця концентрація поєднана з розумінням освіти як привілею тільки шляхетського життя. Чацький увів спеціальні програми, що суперечили засадам Едукаційної комісії. Дуже елітні, з фехтуванням, кінною їздою, танцями й мовами. Бо в його розумінні то були інструменти, придатні для світського життя. Йшлося про зіткнення двох систем освіти: демократичного укладу з віленського боку й шляхетського, суто поведінкового, з боку кременецького"[1, 5 – 6]. Однак це не завадило розвитку Кременецького ліцею до рівня найзначнішого

навчального закладу для поляків Правобережжя в першій третині ХІХ ст. Польська мова, що до цього часу була змішана з латиною, тепер узяла гору над нею й очистилася. Взагалі вся освіта в ліцеї звільнилася від колишнього єзуїтського, сухого й шкільного викладання та набула живого характеру. Відомо, що найкращі новітні письменники польські з'явилися саме цієї пори занепаду державної самостійності Польщі та підлягання краю Росії, і притому не із самої Польщі, а з належних їй колись земель. Багато сприяв пошвавленню польської науки та літератури й Кременецький ліцей. Із його професорів відомі в історії польської науки та освіти: Алоїзій Осінський, упорядник “Словника польських письменників” та “Словника мови польської” Алоїзій Зелінський, який написав драму “Варвара Радзивилівна”; Йосип Корженецький, один із кращих польських авторів романів та повістей. Серед вихованців Кременецького ліцею виникла так звана українська школа в польській літературі. У творах представників цієї школи – поетів Богдана Залеського, Северина Гощинського, Юліуша Словацького – виразно виявилось романтичне захоплення Україною, її багатою природою та героїчною історією. А деякі з них – як Тимко Падура, Антін Шашкевич, Спиридон Осташевський – навіть спробували писати свої твори українською мовою.

Польська університетська молодь гуртувалася також у багатьох університетах Центральної і Східної Європи, створюючи таємні організації та гуртки. Їхньою метою було поширення ліберальних ідей і створення незалежної об'єднаної Польської держави в кордонах 1772 р. Упродовж 1817 – 1823 рр. виникає чимало студентських товариств та гімназійних гуртків, чия діяльність мала напівлегальний характер. Організаційною особливістю студентських товариств було утворення широкої мережі гуртків, що виступали щаблями ієрархічної структури. Керівництво цих товариств усвідомлювало необхідність дотримання конспіративних засад діяльності, втім, через проникнення до них ненадійних елементів ці організації часто викривалися адміністративними установами й заборонялися.

Про високий організаційний рівень студентських товариств свідчить і наявність програмних документів, передусім статутів. Ці документи визначали мету діяльності угруповання, пріоритетні завдання та умови вступу до гуртків, їхню структуру [7, 74 – 75].

Наприкінці 1817 р. група студентів Варшавського університету утворила таємну організацію Союз Приятелів Панта Коїна (з грецької – усе спільне). Організатор союзу студент-медик Людвік Мауерсберг (1796 – 1823) і 20 його членів займалися самоосвітою, обговорюючи ідеї французьких просвітників (Ж.Ж. Руссо) і схилиючись до ліберальних засад суспільного устрою.

1819 року Л.Мауерсберг перейшов на навчання до Берлінського університету і там заснував філію союзу. Одним з напрямів таємної освіти студентів було поширення культу Т. Костюшка й любові до батьківщини. Поступово в союзі зросли радикальні тенденції, навіювані Французькою революцією. 1822 р. прусська та російська влади заарештували членів обох груп, але через кілька місяців звільнили.

1817 року група студентів-поляків Віленського університету утворила таємне Товариство Філоматів (з грецької – друзі науки), яке керувало низкою напівлегальних та легальних громадських організацій студентів. Провідну роль відігравали Адам Міцкевич (1798 – 1855), Юзеф Єжовський (1798 – 1855), Онуфрій Петрашкевич (1793 – 1863), Томаш Зан (1796 – 1855). Спочатку в товаристві переважали самоосвітні цілі й навіть заперечувалася політична діяльність. Але поступово під впливом А.Міцкевича й Т.Зана сформувалася нова мета діяльності: виховання молодого покоління поляків у дусі відданості батьківщині, служіння справі поступу Польщі й підготовки до майбутньої боротьби за незалежність. Ці ідеали члени таємного товариства поширювали серед членів напівлегальних студентських організацій Союзу Друзів, Союзу Променистих, Об'єднання Філаретів, Наукової Спілки, Товариства Філадельфіє та інших. Через п'ять років Товариство Філоматів перетворилось у таємний Патріотичний союз, який мав чітко окреслені політичні цілі: підготовка організаційних засад майбутнього визвольного повстання для відбудови Польської держави в кордонах 1772 р., проведення земельної реформи й надання землі селянам. 1823 року на слід організації натрапили таємні агенти М.Новосільцева, яким удалося заарештувати провідників і членів товариства. Двадцять осіб, у тому числі А.Міцкевич і Т.Зан, були вислані до Росії. Але більшість учасників організації уникла арештів. Справа філоматів стала приводом подальшого зростання недовіри царських чиновників до поляків і посилення стеження за настроями в польському суспільстві. Князь А.Чарторийський змушений був подати у відставку з посади куратора Віленського навчального округу.

Патріотичні настрої, що охопили нове покоління шляхетської і міщанської молоді, спричинили відновлення діяльності таємних організацій. Ці настрої серед молоді підсилювалися романтичною літературою, яка приходила на зміну класицизму й сентименталізму, вимагала жертвовного патріотизму й відданості вітчизні. Митці давали волю своїм патріотичним почуттям у численних творах літератури і мистецтва, наголошуючи на тих нещастях, які чекатимуть поляків у майбутньому. Такі твори були написані багатьма тогочасними авторами: князем Адамом Чарториським ("Бард польський"), поетами Юзефом Морельовським ("Трени на поділ Польщі"),

Францішком Карпінським і багатьма іншими. Польський поет і генерал Якуб Ясінський (1759 – 1794) серед багатьох патріотичних творів залишив поетичний маніфест – вірш до народу, який закінчувався такими рядками:

... Ти, отче істини, скажи, скажи лишень,
Коли ж засвітить нам Твій превеликий день?
Благаємо Тебе: у щедрості господній
Нас визволи з біди, з ганебної безодні!
Хай голос Твій святий звістить межі людьми,
Хто ми, Створителю, й на що спроможні ми.
А ти, що ждеш на нас, вітчизно, скорбна мати,
Як маєш ти дітей, той волю будеш мати.

(Переклад Д. Паламарчука).

Патріотичні кола намагалися рятувати “національний дух” і традиції Речі Посполитої, наголошуючи на її славному минулому, коли Польща була однією з наймогутніших держав Європи. С.Сташці з трибуни закликав освічену частину населення посилено працювати для добра народу, стверджуючи, що “занепасти може і велика нація, а змізерніти лише нікчемна” [1].

Польська шляхта Правобережної України відчула на собі політику інкорпорації царизму, що привело до поширення в її середовищі опозиційних настроїв. Культурно-освітня діяльність польської еліти Правобережжя, яку було започатковано на початку ХІХ ст., повинна була запобігти перетворенню регіону на одну із провінцій Російської імперії, нівелюванню польських культурно-релігійних традицій. І навчальні заклади краю були сприятливим ґрунтом для ведення такої діяльності.

Польське студентство використовувало будь-які можливості для зміцнення ідеї згуртованості своєї нації. Адже спільно вивчаючи рідну мову, історію, пісню, вони утримували свій спосіб мислення, свій менталітет. Більшість з них у майбутньому займали активну громадську позицію – брали участь у боротьбі за соціальні й національні перетворення.

Таким чином, у першій чверті ХІХ ст. завдяки просвітительській діяльності А. Чарториського та Т. Чацького на Правобережній Україні була розбудована мережа польських навчальних закладів, що трансформували свою діяльність відповідно до вимог російського міністерства освіти. Центральним навчальним закладом регіону став Кременецький ліцей. Система польської освіти в краї діяла автономно, користуючись ліберальним ставленням царського уряду. І в цих сприятливих умовах активно формувалися угруповання, створені переважно польською романтично налаштованою молоддю, які щиро бажали відновлення незалежності Польщі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803 – 1832. – Lublin, 1991. – 412 s.
2. Rolle M. Ateny Wolynskie. Szkic z dziejow oswiaty w Polsce. – Lwow – Warszawa, 1923. – 67 s.
3. Бабійчук В. В. Політика російського самодержавства стосовно польської освіти на Волині в XIX ст. // Поляки на Волині. Історія і сучасність. – Житомир, 2003. – С. 94 – 104.
4. Батюшков П.М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 424 с.
5. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревизор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 – 1863 рр.): Пер. з франц. – К.: Інтел, 1996. – 415 с.
6. Василенко М. Кременецький ліцей і університет Св. Володимира. Історично-юридична розвідка // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. – К., 1923. – С. 72 – 76.
7. Вержбовский Ф. К истории тайных обществ и кружков среди литовско-польской молодежи в 1819 – 1823 гг. – Варшава: Тип. Варшавского учебного округа, 1898. – 98 с.
8. Казьмирчук Г.Д. “...Все, що посіяне, зійде...” (Нариси суспільно-політичного руху Росії першої половини XIX ст.). – К.: Київ. ун-т, 1988. – 100 с.
9. Кондрацький А.А. Поляки на Україні в X – XIX ст. // Укр. іст. журнал. – 1991. – № 12. – С. 83 – 96.
10. Константинович М. Некоторые данные о народном образовании в Юго-Западном крае. – К., 1874. – 57 с.
11. Обушенкова Л.А. Влияние польского национально-освободительного движения на развитие национального самосознания (конец XVIII – 60-е годы XIX в.) // Культура и общество в эпоху становления наций (Центральная и Юго-Восточная Европа в конце XVIII – 70-х годах XIX в.). – М.: Наука. – 1974. – С. 20 – 40.
12. Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині, Житомирщині у XIX – пер. пол. XX ст. – Житомир, 2002. – 157 с.
13. Чайковський А.С., Щербак Н.Г. За законом і над законом: з історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні (IX – початок XX ст.). – К.: Україна, 1996. – 286 с.
14. Щербак Н.О. Вплив „польського фактора” на формування політики царського уряду на Правобережжі України (XIX – XX ст.) // Над Дніпром і Віслою. Матеріали міжнародної наукової конференції „Україна і Польща у визвольних змаганнях XIX – початку XX ст.”. – Київ, 5 листопада 2003 р. – К., 2004. – С. 3 – 9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гладченко Таїсія Борисівна – аспірантка кафедри історії та етнології України Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Наукові інтереси: проблеми історії та історіографії польського шляхетського руху на Правобережній Україні в XIX столітті.